
Rozhovor

S profesorem Davidem Bermanem o Berkeleym, ateismu a mentálních typech¹

David Berman působil řadu let jako profesor filosofie na Trinity College v Dublinu, kde je nyní emeritován. Specializuje se na témata raně novověké filosofie, přičemž se zaměřuje především na studium díla George Berkeleyho. O tomto irském idealistovi publikoval mimo jiné následující monografie: Berkeley: Idealism and the Man (Oxford University Press, 1996), Berkeley and Irish Philosophy (Bloomsbury, 2005) a Berkeley: Experimental Philosophy (Phoenix, 1997). Poslední ze zmíněných knih byla dosud přeložena do takřka desítky různých jazyků. Berman je rovněž autorem práce A History of Atheism in Britain: From Hobbes to Russell (Routledge, 1990). Ve svých článkách se věnuje rozmanitým tématům, například metodě introspekce v psychologii, psychoanalýze a kořenům behaviorismu. V posledních letech vytvořil novátorský přístup k diskutování a nastolování filosofických témat, tzv. metodu řemeslných pracovních sešitů. Další informace o profesoru Bermanovi jsou dostupné v elektronické formě na adrese <https://artisanphilosophybrochure.wordpress.com/>. Na této webové stránce lze mimo jiné nalézt shrnutí devíti řemeslných pracovních sešitů, včetně studie o Platónovi či dalších informací o novo-Berkeleym, o nichž se prof. Berman částečně zmiňuje v následujícím rozhovoru.

James Hill (J.H.): *Značná část Vašich filosofických analýz se zaměřuje na interpretaci díla George Berkeleyho. Snad byste nám ale mohl nejprve něco říci o Vašem celkovém směřování ve filosofii.*

David Berman (D.B.): *Svůj myšlenkový postoj bych obecně popsal jako experimentální či psychologickou filosofii. Domnívám se, že tento přístup lze – od Descarta – vysledovat v základu myšlení většiny filosofů, kteří byli rovněž*

1 Přeloženo z anglického originálu. © David Berman & James Hill. Translation © Jakub Mihálik. Pozn. red.

velkými psychology. Vymizel však s rozdělením filosofie a psychologie na konci 19. století. Já se ale i přesto domnívám, že právě prostřednictvím introspektivní či přímé zkušenosti, a nikoli prostřednictvím analýzy či interpretace slov či pojmů, lze dospět k základním pojmovým rozlišením, za která osobně považují rozlišení mezi mentálními typy, především mezi dualisty a monisty.

J.H.: *K této typologii se ještě podrobněji vrátíme za chvíli, mohl byste nám ale nejprve něco říci o své interpretaci George Berkeleyho? Byl jste první, kdo jeho filosofii pojal jako jistý druh dualismu. V této souvislosti píšete o „jádrovém dualismu, z něhož se odvíjí širší rámec Berkeleyho filosofie“. Mohl byste vysvětlit, proč je podle Vás Berkeleyho filosofie dualistická? Častěji se na ni totiž nahlíží jako na monistickou.*

D.B.: K tomuto závěru jsem dospěl především na základě vyjádření samotného Berkeleyho, který své stanovisko popsal nejjasněji v 1. a 2. oddílu svého opus magnum, *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*, jehož 1. díl vyšel roku 1710.² Máte nicméně pravdu v tom, že Berkeley je běžně považován za monistu, i když si myslím, že ne až tolik berkeleyovskými badateli jako spíše studenty filosofie nebo těmi, kdo o tomto autorovi získali představu v kurzu dějin filosofie, kde jsou učitelé nuceni vše zjednodušovat a působí úhledně, řekne-li se, že Berkeley je jistým opakem monistického materialisty. Takže tam, kde Hobbes údajně vše redukuje na hmotu, je Berkeley považován za toho, kdo vše redukuje na mysl. Osobně se však domnívám, že tato úhledná definice je chybná, mj. proto, že význačné závěry, které Berkeley rozvíjí v pozdějších oddílech svých *Principů*, závisejí na jeho jádrovém dualismu, který ve vši stručnosti mohu shrnout takto: Víím, že jsem něco zcela odlišného od předmětů a idejí, které vnímám. Právě toto je podstatou Berkeleyho specifického dualismu, který označuji jako dualismus percepční.

A lze zmínit i to, že dalším důležitým důvodem, který mnohé filosofy vede k tomu, aby Berkeleyho pokládali za monistu, je fakt, že odmítá karteziánský dualismus. Nemusíte však být karterziánský dualista, dualista substancí, abyste mohl být dualista. Descartes a Berkeley jsou oba dualisté, oba patří do dualistické rodiny. Descartes tvrdí, že existují dvě nezávislé substance, a proto Berkeleyho dualismus působí tak podivně právě v karteziánském kontextu, který si většina filosofů ztotožňuje s dualismem. Proč? Protože pro Berkeleyho, přestože vnímající a to, co vnímají, je vše, co existuje, přičemž jsou to navzájem zcela nepodobné domény – z čehož právě plyne jeho dualismus –, platí, že předměty jsou závislé na myslích.

2 Český překlad tohoto díla z pera M. Hubové a M. Tomečka vyšel pod názvem *Pojednání o principech lidského poznání* v roce 2004 v pražském nakladatelství Oikúmené. Pozn. J.H.

Abychom nicméně na druhou stranu byli spravedliví vůči jeho monistickým interpretům, Berkeley skutečně v 7. oddílu svých *Principů* říká, že mysl je jediná substance. Nemyslím si ale, že by mentální substanci chápal karteriánským způsobem, což myslím poměrně jednoznačně vychází najevo ve 49. oddílu *Principů*. Řečeno příměji: Berkeley se domnívá, že karteriánský dualismus je zásadně pomýlený, protože předpokládá nezávislou substanční existenci hmoty.

J.H.: *Berkeleyho dualismus je, pokud Vám správně rozumím, klíčovým principem, který předchází jeho imaterialismu.*

D.B.: Ano, klíčový dualistický princip, představený v 2. oddílu Berkeleyho *Principů*, je tento: Vnímající a vnímané jsou „zcela odlišné“ domény, přičemž ovšem druhá jmenovaná zcela závisí na oné první. Z toho plyne, že všechny předměty jsou závislé na mysli, a tak nemohou existovat žádné nezávislé materiální substance. Právě z tohoto stanoviska lze pak následně odvodit Berkeleyho imaterialismus.

J.H.: *Mnozí pravděpodobně pojmají toto popření existence hmoty jako největce ohromující závěr Berkeleyho filosofie. Máte za to, že naše intuice týkající se hmoty lze v tomto berkeleyovském dualistickém systému mysli a idejí zachovat?*

D.B.: To je dobrá otázka. Nevím ale, jestli na ni mám odpovídat jako skutečný Berkeley nebo jako novo-Berkeley.

J.H.: *Vysvětlete nám prosím tento rozdíl.*

D.B.: Pod pojem „skutečný Berkeley“ zahrnuji to, co Berkeley sám v každém období svého dospělého života – a především v klíčových obdobích let 1710 až 1713, 1732–1734 a také v roce 1744 – pokládal za pravdivé. To je podle mého názoru skutečný Berkeley a je úkolem badatelů, aby odhalili, jaká stanoviska zastával, a to na základě textů, které v těchto obdobích zveřejnil. Mám ovšem za to, že se Berkeleyho skutečná filosofie stala jakýmsi muzejním exponátem, který je zajímavý pro berkeleyovské badatele a historiky, ale není živou filosofií, tak jako tomu stále ještě je například v případech Huma, Kanta či Marxe. Proto „skutečného Berkeleyho“ odlišuji od „novo-Berkeleyho“, přičemž pod tímto pojmem si představuji stanovisko, jež by Berkeley pravděpodobně zastával s ohledem na vývoj, kterým filosofie od jeho doby prošla. Novo-Berkeleym nicméně rozhodně nemíním jakéhosi eklektického autora, který by si *ad hoc* vybíral ty kousky z Berkeleyho prací, u kterých se zdá, že říkají něco zajímavého o tom či onom problému. Míním jím hlubokého, já-

drového Berkeleyho, jehož podstatou je, jak jsem se snažil ukázat, především percepční dualismus. Nepovažuji se tedy ani za berkeleyána, ani za berkeleyovského badatele, ani za eklektika, nýbrž za novo-berkeleyána.

A nyní bych se rád – v odpovědi na Vaši otázku – vyjádřil k tomu, jak by podle mého názoru novo-Berkeley vysvětlil hmotu neboli, jak to podává skutečný Berkeley, „existenci předmětu, který není vnímáný myslí“. Zdá se, že rozumný způsob, jímž lze zformulovat hlavní ideu hmoty, je ten, který Berkeley definoval v tzv. „mistrovském argumentu“ v 22. a 23. oddíle *Principů*. A zde si je novo-Berkeley natolik jist tím, že tento pojem hmoty je neacceptovatelný, že – pokud by někdo dokázal ukázat, že je přijatelný – je připraven vzdát se imaterialismu. A je zároveň tou největší ironií, že novo-Berkeley je přesvědčen, že pomocí mistrovského argumentu samotného dokáže ukázat právě toto. V první chvíli, jak si Berkeley sám všímá především ve formulaci představené v díle *Three Dialogues between Hylas and Philonous*,³ si totiž kritik myslí, že není nic snazšího než vyvrátit Berkeleyho, neboť si dokáže snadno představit strom v lese, ve kterém není přítomna žádná mysl. Berkeley však vzápětí poukáže na to, že kritik si neuvědomil, že si onen strom *představuje*, a tudíž je strom závislý na myslí. A kritik s ním souhlasí, protože si nyní uvědomuje, že si představuje nebo že vnímá svůj obraz onoho stromu. Novo-Berkeley však podotkne, že předtím tomu tak nebylo. V onom předcházejícím časovém okamžiku si proto kritik buď neuvědomoval, nebo nepovšiml, že vnímal, a tak existoval předmět nevnímáný myslí. A to, jak novo-Berkeley sám přiznává, vyvrací imaterialismus.

J.H.: *Podle Vás tedy ono nereflektující pojetí, kdy ztrácíme ze zřetele svou vlastní roli při zabývání se idejemi, prokazuje, že skutečně dokážeme pojmout vnější předměty?*

D.B.: Ano, i když by raději řekl „na myslí nezávislé předměty“ než „vnější předměty“. Hlavní tvrzení novo-Berkeleyho lze trochu jinak vyjádřit takto: Předměty či vjemy mohou existovat neutrálně, tj. nezávisle na každém vědomém mentálním aktu vnímání či představování si.

J.H.: *To ale znamená, že předměty jsou i podle novo-berkeleyánského stanoviska vždy pasivní. Někteří by řekli, že v předmětech, které vnímáme, existují aktivní síly a že předměty nejsou čistě inertní.*

3 Poprvé publikováno v roce 1713; český překlad této práce vyšel v pražském nakladatelství Oikúmené pod názvem *Tři dialogy mezi Hyladem a Filonem* v roce 2007, jeho autory jsou M. Tomeček a J. Palkoska. Pozn. J.H.

D.B.: To je dobrá otázka, kterou, domnívám se, dokáží zodpovědět tím, že nejprve rozvedu to, co jsem právě řekl: Podle novo-Berkeleyho existuje druh myslí, který disponuje vjemy, jež nejsou vnímány myslí odlišnou od těchto vjemů či předmětů. Osobně jsem přesvědčen, že typickým reprezentantem tohoto druhu myslí byl David Hume – jeho mysl a předměty, které vnímala, byly jen svazky vjemů. Abych pak na Vaši otázku odpověděl ještě příměji: podle Huma je v předmětech obsažen jistý druh činnosti, která je poutá do svazků. Konkrétně jde o asociaci idejí, jež hraje v jeho filosofii ústřední roli.

J.H.: *Nyní jste poukázal na svou teorii mentálních typů, kterou jste ve svých pracích vztáhl na filosofy. Mohl byste mi něco říci o této teorii mentálních typů? Existují jen dva, nebo je jich víc?*

D.B.: Nejprve bych asi měl říci, že má inspirace vztahující se k mentálním typům jde až k Platónovi a jeho tripartitní typologii v *Ústavě*, podle níž primárně existují žádostivé a rozumové typy myslí – a třetím, prostředním typem je mysl vznětlivá. Já se rovněž domnívám, že existují tři typy: dualistický a monistický, mezi nimiž pak zprostředkující roli hraje typ, kterému říkám společensko-jazykový. Již jsem zmínil Descarta a Berkeleyho coby klíčové dualisty a Huma jako monistu, pro kterého jsou jedinými existujícími věcmi percepcce. Existují však různé druhy monismu – právě tak jako existují i různé typy dualismu. Takže si myslím, že Spinozův panteismus je rovněž monistický a že jak Spinoza, tak Hume náležejí do monistické rodiny.

Dualisté a monisté jsou pro mě, jak jsem již zmínil, dva primární mentální typy. Nazývat je ale mentálními typy není zcela uspokojivé, protože onen monistický je ve skutečnosti spíše materialistický než mentální – obecně jsou oba dva ty typy spíše ontologické než psychologické. Je rovněž třeba zmínit, že třetí typ, který směšuje ony dva primární typy nebo mezi nimi prostředkuje, typ společensko-jazykový je velmi důležitý, protože pomáhá vysvětlit, jak a proč byly právě primární typy opomíjeny nebo vytlačovány jak v běžném životě, tak ve filosofii. Proč tomu tak tedy bylo? Protože většina lidských bytostí běžně náleží právě k tomuto prostřednímu typu, typu společensko-jazykovému. Tento typ reprezentuje náš převažující způsob života. Rád to ilustruji tím, že přirovnávám dva primární typy k modré a žluté a prostřední typ k zelené; pomáhá mi to vysvětlit, proč se zpravidla – třebaže jsme v základu buď dualisté, nebo monisté – považujeme pouze za jednu věc, konkrétně za lidské bytosti či za společensko-jazykové typy.

Proč? Zčásti proto, že vypadáme po fyzické stránce podobně a dokážeme se spolu rozmnožovat, ale také proto, že je prakticky nutné, abychom se považovali za příslušníky jednoho a téhož typu – který je směs, tak jako je ze-

ná směsí žluté a modré – a byli schopni spolu komunikovat. Tento přístup vytlačil hlubší chápání nás samotných jakožto dualistů a monistů. Pravdu však lze nahlédnout skrze dualistickou zkušenost individuů se silnou myslí, jako byli Descartes a Berkeley, a monistické zkušenosti těch, kdo disponovali stejně silnou myslí a k nimž náležejí například Hume a Spinoza. Primární typy tak nejjasněji vystupují v postavách velkých filosofů, počínaje řeckými presokratiky a později pak pokračujíc monisty, Parmenidem a Démokritem, a dualisty, Anaxagorou a Platónem – a tak dále. A jako dobrý příklad prostředního, společensko-jazykového typu bych mohl zmínit Prótagoru a v pozdější době pak například Hegela či Bertranda Russella.

J.H.: *To, co říkáte, je velmi zajímavé, protože to zásadně zpochybňuje ve filosofii běžný předpoklad, že existuje společná struktura našich myslí a nějaký univerzální lidský typ. Nepřipouštíte také nějakou základnější společnou strukturu?*

D.B.: Myšlenku, že jsme všichni téhož typu, nazývám – v návaznosti na Williama Jamese – „klam typické myslí“. Přesto ale rozhodně nijak nepopírám, že společná lidská struktura existuje. Nemyslím si nicméně, že je základní či primární, stejně jako v mé analogii s barvami zelená, tedy směs žluté a modré, není tak základní či elementární jako první dvě jmenované. To ale neznamená, že bych popíral, že společná struktura je nutná a nepostradatelná. Taková je, protože je tím, co nás sjednocuje a co nás na Zemi učinilo nejmocnější silou.

J.H.: *Tento společensko-jazykový typ?*

D.B.: Přesně tak. Avšak praktičnost a nutnost je jedna věc a pravda je věc jiná. Krátce řečeno, domnívám se, že to, že jsme lidské bytosti, je méně základní než to, že jsme dualisté nebo monisté.

J.H.: *Zmínil jste Spinozu, a ten je často považován za ateistu. Jednou z Vašich nejvýznamnějších prací je A History of Atheism in Britain: From Hobbes to Russell, kniha, která zrovna nedávno opět vyšla. Jak došlo k tomu, že jste se začal zajímat o ateismus?*

D.B.: Možná překvapivě to bylo prostřednictvím studia Berkeleyho, který v „Předmluvě“ k *Alciphronu* již v roce 1732 píše, že slyšel Anthonyho Collinse mluvit o tom, že zná argument, který svědčí ve prospěch ateismu. To mě zaujalo a přivedlo k pohledu na Berkeleyho jako na důležitý zdroj v dějinách ateismu, protože – na rozdíl od mnoha filosofů jeho doby, kteří popírali, že existují nebo mohou existovat ateisté – Berkeley byl přesvědčen, že ateismus je možný a ve skutečnosti existuje. (Právě tímto tématem se zabývám v první

kapitole své knihy *A History of Atheism in Britain*.) A na základě studia dobových pramenů jsem přesvědčen, že Berkeley měl pravdu: Collins byl ateista, i když nikoli otevřený. A to mě přivedlo k hledání odpovědi na otázku, kdy se objevil otevřený ateismus, a následně k odhalení faktu, který na mě učinil značný dojem, totiž že se tak stalo teprve v roce 1770, a až v roce 1782 pak v Británii.

J.H.: *Proč se otevřený ateismus objevil teprve v té době? Proč tak pozdě?*

D.B.: Myslím, že spíše než jeden jediný faktor jich tu sehrála roli celá řada. Šlo například o rozdělení na katolíky a protestanty během reformace či o odborné chápání Bible, které se vyvinulo z práce s klasickými texty v 17. století. Svou roli sehrálo rovněž rostoucí uznání předpokladu, že ateismus nutně nevede k morálnímu a politickému chaosu. Právě tento postoj se v teoretické rovině objevuje v pracích Pierra Bayla, ale také u některých významných filosofů tehdejší doby, z nichž lze připomenout dva již zmíněné – Spinozu a Huma. Ti byli obecně uznáváni jako slušní, ba i obdivuhodní lidé ve své praktické činnosti, zároveň byli ale považováni za ateisty, což dosvědčovala teorie prezentovaná v jejich vlastních spisech. Právě tím se zabývám v následujících kapitolách své *History*.

J.H.: *Myslíte si, že významnou roli v tomto procesu sehrála i tzv. vědecká revoluce?*

D.B.: To byl bezpochyby další významný impuls, který ateismu otevřel cestu. I když, jak by nám historici připomněli, někteří z velkých vědců rané epochy vědecké revoluce, například Isaac Newton, byli velmi upřímní věřící, vlastně fundamentalisté. Obecně vzato však „světský“, naturalistický pohled vědy určitě pomohl připravit půdu pro otevřený ateismus.

J.H.: *Stojí za Vámi význačná kariéra, během níž jste publikoval četné knihy a články, obzvláště o raně novověké filosofii a také o dalších tématech, včetně ateismu a psychoanalýzy. Mám ale za to, že teď pracujete na rukopisech, které nejsou bezprostředně určeny ke zveřejnění – na tzv. řemeslných pracovních sešitech. Zastáváte vůči procesu publikování skeptické stanovisko? Napsal jste, že publikované práce „jsou obvykle příliš obrněny“ a jsou „příliš zaměřeny na jazykovou dokonalost“. Myslíte si, že to je z hlediska přenosu filosofických myšlenek škodlivé?*

D.B.: Jsem upřímně přesvědčen, že publikace stojí v cestě ryzí filosofii. Nejlépe je totiž schopen filosofovat člověk sám, nebo mohou být obdobně úspěšni

dva lidé, kteří se (bez publika) snaží dopracovat k pravdě. Nejvýznamnějším předchůdcem tohoto přístupu k filosofii je (znovu) Platón. Stručně řečeno, pokud něco publikujete, stává se to zkonstatěným a statickým. Takže pokud máte filosofickou otázku, můžete ji položit jinému filosofovi, ale – jak to pěkně vyjadřuje Platón ve *Faidrovi* – položíte-li tutéž otázku textu, dává vám stále stejnou odpověď. Text není živý. Může být do jisté míry užitečný tím, že nastoluje či vyvolává filosofické otázky, což je součástí dialektické metody, avšak nedokáže na ně uspokojivě odpovídat, o čemž pojednávám ve své studii *Plato's Seventh Letter and the Artisan Workbook Method in Philosophy*. To je také jeden z důvodů, proč si myslím, že ryzí filosofování by mělo probíhat ve dvou, nebo alespoň pružnějšími způsoby než doposud – například pomocí pracovních sešitů, na kterých pracuji a které používám při výuce.

J.H.: *Mluvíme-li o Platónovi, pak lze zmínit, že na Berkeleyho poslední práci, Siris (1744), se často nahlíží jako na platónskou či novoplatónskou. Domníváte se, že představuje odklon od Berkeleyho rané filosofie?*

D.B.: Ano i ne. I když si nemyslím, že by se od jeho dřívější filosofie lišila nějak radikálním či revolučním způsobem, jsem přesvědčen, že i přesto jde o nový a významný posun v Berkeleyho myšlení. To je stanovisko, které A. A. Luce odmítal, neboť se domníval, že po roce 1710 již v Berkeleyho uvažování k žádnému vývoji nedošlo. Já jsem ovšem přesvědčen, že v tomto se Luce mýlil.

J.H.: *Domníváte se, že jádrový dualismus raného období je v Siris zachován?*

D.B.: Myslím si, že ano a že to, co je vyjádřeno v 1. a 2. oddílu *Principů*, se objevuje rovněž v 290. oddílu *Siris*. Jádrový dualismus vytvořil v *Principech* základ Berkeleyho myšlení a setrval v něm i v *Siris*. Povšimněme si ale, že v 2. oddílu *Principů* Berkeley píše o tom, že mysl a předměty jsou „zcela odlišné“, zatímco v 290. oddílu *Siris* je definuje jako protikladné. A to poukazuje na to, že jeho dualismus již není přesně stejný, jako býval. Že svůj postoj Berkeley aspoň částečně pozměnil, je každopádně jasné z posledního oddílu *Siris*, který obsahuje památnou větu „Pravda je voláním všech, ale hrou jen několika“. Právě v tomto oddílu Berkeley také říká, že pokud skutečně hledáte pravdu, musíte věnovat nejen své mladé úsilí, ale i své stáří „rozvažování a přehodnocování“. Jsem přesvědčen, že v této pasáži určitě mluví o sobě.

J.H.: *Děkuji Vám za rozhovor.*